

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍDA FILOLOGIYANÍŇ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

T. JUMAMURATOV SHÍǴARMALARÍDA FRAZELOGIZMLERDÍŇ QOLLANÍLÍWÍ

Rasbergenova Bibinazayim Bekbergenovna

Türkiy tiller fakulteti qaraqalpaq tili hám ádebiyatı tálım baǵdarı 4-kurs studentı

Ilimiy basshı: S.Shınnazarova

filologiya ilimleriniń kandidatu, docent

Tilimizde kewilge qonımlı, kórkem, obrazlı, ekspressivlik boyawı kúshli frazeologizmler júdá kóplep ushırasadı. Tildiń bay gáziynesi dep esaplangan frazeologizmlerdi xalıq orınlı paydalanıp, naqıl-maqallar menen barabar joqarı bahalaydı. Hár bir tildiń ózine ılayıq milliy qásiyeti, ásirese, onıń frazeologiyasınan anıq kórinedi. Haqıyqatında da til arqalı qatnas processinde pikirimizdi tolıq ózine tán mánilik boyawları menen jetkeriwde frazeologizmler ayırıqsha rol atqaradı.

Frazeologizmler, mine, usı kóz-qarastan tildiń qaymaǵı sıpatında kórinedi. Onda xalıqtıń ásirler boyı payda etken, jıynaǵan ushqır qıyallarınıń, danalıqlarınıń ájayıp úlğileri jatır.

Arın, namısın satqanlar,

Xalıq aldında **beti qara**.

(“Ómirińniń ózi filosofiya” 33-bet)

Qara sózi ózi jeke turǵandaǵı tıp tiykarǵı kelbetlik mánisi reńdi ańlatadı. Ol ásirese kórkem shıǵarmalarda teńewli, metaforalıq sıpatlarǵa iye bolıp keledi. Sóz zergeri bul qatarlarda awıspalı máni beriw niyetinde onı “beti qara” sóz dizbegi túrinde beredi. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózliginde qayırıw, iyiw, qabatlaw, jıynaw, qatlaw degen mánilerdi ańlatadı. Bul onıń dál, tuwra mánisinde qollanılıwı bolıp tabıladı. Tariyxıy aspektke tiykarlana otırıp sózlerdiń mánilerin tiykarǵı máni hám dórendi máni dep bóliwge boladı. Mısalı, “er” sóziniń dáslepki tiykarǵı mánisi jınıstı ańlatatuǵın “erkek” mánisi bolsa, al “eri”, “kúyewi” mánisi hám “batır”, “júrekli” mánisi bunıń dórendi mánileri bolıp tabıladı.

Tildiń házirgi dáwirdegi jaǵdayına tiykarlana otırıp, sózlerdiń mánilerin tuwra hám awıspalı mánileridep bóliwge boladı. Mısalı, “jaqtı” degen sózdiń “jarıq”, “ashıq”, “kórinip turatuǵın” degen mánisi onıń tuwra mánisi bolsa, al “jaqtı dúnya”, “jaqtı keleshek” hám t.b. mánileri onıń awıspalı mánisi bolıp tabıladı.

Jıllardı **búklep** jipektey,

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

Ótkenbiz taslap talayın.
Ǵarrılıq aldı túnektey,
Buldıraydı qarayıp.

(“Ómirińniń ózi filosofiya” 7-bet)

Al, bul jerde ol “ araqá jıl taslaw, waqıt ótiw” mánilerinde kelgen.

Qolların **búklep** pánjesi menen,
Xojasın jigít qul etti aqır!

(“Mákárya sulıw” 58-b)

Bul mısalmızda qolların búklew, qayırw, jıynaw mánilerinde berilgen.

Bul báleden biy xabar-aw Ayazım,
Awhalına **kózim jetip** ayadım...

(“Mákárya sulıw” 91-b)

Bul mısalda qollanılǵan jetiw sózi kózi jetiw degen sóz dizbegi formasında berilgen. Bir **xabar alıw** ushın shıqqan sestem,

Er jigít hesh nárseden seskenbestem...

(“Mákárya sulıw” 63-b)

Shayır bul qatardaǵı xabar alıw sóz dizbegin hal awhalınan xabar alıp turdı mánisin beriw ushın qollanǵan.

Ishinde tikke turǵan bir adamdı,

Kepinnen tutup turıp **tartıp aldı...**

(“Mákárya sulıw” 64-b)

Bul qatardaǵı tartıp aldı sóz dizbegi arqalı shayır birewge óz húkimin ótkerdi, kúshin kórsetti mánisin bildirip kelgen.

Qız jigítke **kóz astınan** qaraydı,
Qarshıǵaday qıyallanǵan naz benen.
Uwılǵan polat dene, shıraylı,
Taw búrkittet jigít otır qız benen.

(“Túrli ótkeller” 89-bet)

Bul mısalda shayırdıń kóz astınan dep qollanǵan sóz dizbegi bir tutas túrinde qayıtip degen sorawǵa juwap berip, sın ráwishlik xızmet atqarıp tur yaǵnıy qızdıń jigítke naz benen qarawın bermekshi bolǵan.

Sońǵı jıllarda ózbek tili frazeologiyası sezilerli dárejede rawajlanıp ketti. Ózbek tiliniń frazeologiyasına arnalǵan miynetlerdiń ishinde frazeologizmlerdiń ayırım strukturalıq tipleri, stillik qollanılıw ózgeshelikleri haqqındaǵı izertlewler, frazeologiyalıq sózlikler payda bola basladı. Sonıń menen birge Sh.Raxmatullaev, A.Mamatov, B.Yoldashevlarđın izertlewleri jarıq kórdi. Frazeologizmler haqqındaǵı

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

meshqalanıń til iliminde qospalılıǵın dáıyllewshi máseleler oǵada kóp. Usıǵan qaramastan elege shekem qaraqalpaq til biliminde frazeologiya meshqalaları jetkilikli dárejede ilimiyizertlewlerdiń obykti bolmay kiyatır. Frazeologizmler kópshilik jaǵdayda qurılısı jaǵınan erkin sóz dizbeklerinen pariq qıla bermeydi. Olardıń ishinde házirgi qaraqalpaq tilindegi erkin sóz dizbekleriniń barlıq túrlerin ushıratıwǵa boladı. Bul jaǵday frazeologizmlern erkin sóz dizbeklerinen ajratıwdıń qıym hám oǵada áhmiyetli ekenligin kórsetedi. Sonlıqtan da, qaraqalpaq tiliniń frazeologiyasın izertlew ilimiy kóz-qarastan hár tárepleme úyreniw búgingi qaraqalpaq til biliminiń oǵada áhmiyetli meshqalalarınıń biri bolıp sanaladı.

Juwmaqlap aytqanda, qaraqalpaq tiliniń frazeologiyası boyınsha usı waqıtqa deyin sistemalı túrde jazılǵan arnawlı miynetler joq. Bul tarawda tek qaraqalpaq tili frazeologiyasınıń ayırım máseleleri haqqında J.Eshbaevtıń [1] miynetin atap kórsetiwge boladı. Sońınan frazeologizmlerdiń aktual máseleleri B.Yusupova[2], G.Aynazarovalar[3] tárepinen arnawlı izertlendi. Keyingi waqıtları bul taraw boyınsha bir qansha ilimiy maqalalar járiyalandı hám frazeologiyalıq sózlikler dúzildi. Degen menen qaraqalpaq tili frazeologiyasınıń házirge deyin jeterli dárejede izertlenilmey kiyatırǵan máseleleri kóp.

Ádebiyatlar:

1. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинің қысқаша фразеологиялық сөзлиги. «Нөкіс» 1985
2. Yusupova B. Qaraqalpaq tiliniń frazeologiyası. Tashkent: «Tafakkur qanoti» 2014

3. A
y
n
a
z
a
r
o
v
a
G
Q
a
r
a
q
a
l
p